

Darja Zaviršek

Ospoljena perspektiva pri raziskovanju ljudi s senzornimi ovirami

UVOD

Ko se danes z vidika človekovih pravic sprašujemo, kakšne so bile razlike med ženskami in moškimi s senzornimi ovirami pri šolanju in zaposlovanju med obema svetovnjima vojnama in v obdobju jugoslovanskega socializma, postane očitno, da je na tem področju komajda kaj raziskav. Tudi obstoječe študije praviloma ne omenjajo in ne intepretirajo razlik med spoloma. Poudarek pričujočega članka je, da je v prihodnosti potrebno večje upoštevanje ospoljene perspektive pri raziskovanju ljudi z ovirami in specifično ljudi s senzornimi ovirami; to področje načenja številna vprašanja, ki bodo prinesla zanimive odgovore.

Za začetek ospoljenega razumevanja je pomembna tudi omemba zgodovine uporabe besede »invalid«, ki jo dajem v navednice. Beseda »invalid« je v drugi polovici 17. stoletja, v obdobju vojn kralja Ludvika XIV. v Franciji in drugod po Evropi, prešla v splošno rabo, saj so se iz bojev vrnili številni moški s telesnimi in senzornimi poškodbami (o duševnih stiskah kot posledici preživetih travm še

Raziskava je bila opravljena v okviru projekta J6-50189 *Sistem skrbi in izobraževanja otrok s senzornimi ovirami v prvi in drugi jugoslovanski državi*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS) iz državnega proračuna.

ni bilo govora). Tako so z besedo »invalid« začeli poimenovati odslužene telesno ali senzorno ovirane vojake kraljeve vojske. Dom za invalide je moškim, ki so bili »zaslužni ovirani« dajal zavetje – bivališče in hrano – in jim je zagotovil dostojno preživetje, saj je šlo za posameznike, ki se niso mogli več sami preživljati in niso imeli nikogar, ki bi zanje skrbel. Tako so ostali v kraljevi oskrbi do smrti.¹ S služenjem v kraljevi vojski so si pridobili pravico, da prebivajo v novonastalem domu za »invalide« (*Hôtel Les Invalides*) v Parizu. Po pariškem vzoru je med letoma 1731 in 1737 tudi v Pragi nastala zgradba, v kateri so živeli odsluženi ovirani vojaki (*Invalidovna*).² »Invalid« je bila torej beseda, ki je vključevala zgolj tiste, ki jih danes poznamo pod oznako »vojni invalidi«, in je označevala moške.

Veliko število »invalidov« je bilo po prvi svetovni vojni evidentiranih tudi po Evropi; samo ob prvem povojnem popisu jugoslovanskega prebivalstva leta 1921 je strokovna služba Ministrstva za socialno politiko v Sloveniji evidentirala okoli 11.500 vojnih invalidov.³ Tako je od začetkov širše uporabe pojma (že v latinskem jeziku je *invalidus* pomenil nekoga, ki je šibek in nemočen) »invalid« simboliziral opešanega vojnega veterana z nižjim činom vojaka, ki je zaradi oviranosti živel v pomanjkanju; o tem pričajo tudi številne upodobitve.

V carski Rusiji je v drugi polovici 19. stoletja začel izhajati časopis Ruski invalid (*Russkiy Invalid*), ki je deloval do leta 1917.⁴ Po oktobrski revoluciji se je beseda razširila po vzhodni Evropi. Podobe »invalida« so bile podobe moških, ki so bili oblečeni v revna oblačila, nekateri so bili mladi in drugi že ostareli, vsi pa so bili odvisni od državne pomoči. Implicitni pomen besede »invalid« je bil tudi, da je posameznik zaslužen, da dobi državno pomoč; ovirani vojaki so imeli zasluge za narod in domovino. V obdobju med obema vojnama se je vse bolj poudarjala tudi rehabilitacija in v sovjetski Rusiji se je v primeru vojnih invalidov pogosto poudarjalo, da jim bo delo povrnilo življenje in srečo (*»labour again will bring you life and happiness«*),⁵ diskurz, ki je bil v Jugoslaviji značilen po drugi svetovni vojni.

Zaradi spremenjenega razumevanja oviranosti, ki danes vključuje zavedanje človekovih pravic ljudi z ovirami in reflektiranje družbeno konstruiranih predstav o zdravem in lepem telesu, po državah zahodne Evrope ne poznajo več

1 Alexandre Sumpf, *The Broken Years: Russia's Disabled War Veterans, 1904–1921* (Cambridge: Cambridge University Press, 2022).

2 *Invalidovna. History*, pridobljeno 10. 3. 2026, <https://www.invalidovna-praha.cz/en/about-invalides/history>.

3 Janja Omejec in Zvonka Zupanič Slavec, »Državna zaščita vojnih invalidov na Slovenskem po prvi svetovni vojni,« *Zdravniški vestnik* 85, št. 3 (2016): 204–12.

4 Sumpf, *The Broken Years*.

5 Elena R. Iarskaia-Smirnova in Pavel Romanov, »Heroes and Spongers: The Iconography of Disability in Soviet Poster and Film,« v: Iarskaia-Smirnova Elena R. in Michael Rasell, ur., *Disability in Eastern Europe and the Former Soviet Union: History, Policy and Everyday Life* (Abingdon, New York: Routledge, 2014), 67–96.

delitev ljudi na »zaslužne« in »nezaslužne« ovirane: prvi naj bi bili upravičeni do državne pomoči, drugi pa odvisni od dobre volje odločevalcev, miloščin ali ravni družbene blaginje. Model človekovih pravic poudarja, da morajo otroci in odrasli v prvi vrsti dobiti enake možnosti, da se vključijo v vse tokove vsakdanjega življenja.⁶ Zato so besedo invalid nadomestili pojmi, kot so »ljudje z ovirami/oviranostmi« (*people with disabilities*), »onesposobljeni«, »hendikepirani«, kar vse opozarja na to, da ljudje s telesnimi, senzornimi ali kognitivnimi specifikami doživljajo družbeno ustvarjene ovire, ki jih pogosto bolj onemogočajo kot same telesne posebnosti.

POMEN OSPOLJENE PERSPEKTIVE NA PODROČJU RAZISKOVANJA LJUDI S SENZORNIMI OVIRAMI

Pri raziskovanju šolanja, zaposlovanja in vsakdanjega življenja ljudi s senzornimi ovirami se v Sloveniji redko uporablja ospoljena perspektiva, ki je utemeljena na razumevanju družbe, zaznamovane z neenakostmi med ženskami in moškimi (če se osredotočim samo na največji ospoljeni kategoriji ljudi). Ospoljene neenakosti se začnejo že v zgodnjem otroštvu in so zaradi dolge zgodovine patriarhata tako ponotranjene, da jih ljudje slabo razpoznavajo in se v življenjskem poteku samo še poglobljajo.

Patriarhat kot zgodovinski fenomen je mogoče opisati kot skupek procesov, v času katerih si moški lastijo žensko delo, telo (seksualnost) in biološko reprodukcijo. Ospoljena pričakovanja do otrok (deklince se vidi kot »mirnejše«, dečke pa kot tiste, ki potrebujejo več svobode) se v življenjskem poteku poglobljajo v nova verjetja in novo proizvodnjo obnašanj. Čeprav so danes deklince uspešnejše v osnovni šoli, naj bi to dokazovalo, da so po naravi bolj »pridne«, fantje pa so kreativnejši, saj na karierni poti dosežejo višje položaje. Dekleta naj bi si naravno izbirale feminizirane poklice, fantje pa »moške poklice«, pozablja pa se, da so bili dekleta in fantje vanje socializirani. Materinstvo se še danes dojema kot naravno, utemeljeno na vrojenem »materinskem čutu«, zato so ženske brez otrok pogosto stigmatizirane.⁷

Številne zgodovinske študije so dokazovale, da so bile ženske tradicionalno opredeljene kot šibke, nemočne, bolne in zreducirane na reproduktivne organe.⁸

6 Darja Zaviršek, *Skrb kot nasilje* (Ljubljana: Založba /*cf., 2018).

7 Darja Zaviršek, »Razkrivati prikrito, ponavljati povedano: od mesta dam do spletnih uporov. Sprema študija,« v: Caroline Emcke, ur., *Ja, pomeni ja in...* (Ljubljana: Založba *cf., 2022), 91–125.

8 Thomas Laqueur, *Making Sex: Body and Gender from Greeks to Freud* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992). John Busfield, *Men, Women and Madness: Understanding Gender and Mental Disorder* (London: Macmillan, 1996). John Busfield, *Mental Illness* (Cambridge: Polity Press, 2011).

Hystera je bila grška beseda za maternico, o kateri je Platon zapisal, da si želi otroka, in če ga ne dobi, začne »potovati po telesu« in zadevati ob druge organe, kar povzroči norost. Od tod teorija o »potujoči maternici«, kar so kasneje poimenovali »živčni ustroj ženstva«, besedno zvezo, znano tudi med slovensko govorečimi zdravniki konec 19. in v začetku 20. stoletja.⁹ Zgodovino medicine in psihologije so preplavljale podobe histeričark, nimfomank in depresivnih žensk; nekoč potujoča maternica, potem živci, danes hormoni.

V drugi polovici 19. stoletja so bile ženske množično psihiatrično hospitalizirane, ker so se zdele šibke, neuravnovešene, čustveno odvisne, pa tudi moralno problematične in bojda zaradi svoje »narave« nagnjene k duševnim boleznim. Zgodovinar in filozof Michel Foucault je opisoval, da je bilo takrat okoli 3.000 žensk v norišnici La Salpêtrière in da so jih tja naselili »skoraj čez noč«. ¹⁰ Psihiater Jean-Martin Charcot (1825–1893), ki so ga imenovali tudi »Napoleon nevroz«, je v tej veliki psihiatrični bolnišnici za ženske sredi Pariza ženske »zdravil« z najrazličnejšimi sredstvi, tekočinami in kemičnimi zvariki, ki so povzročali mišične krče, bolečine, neobičajno obnašanje, kar je označil za »histerijo«, »tipično« živčno bolezen »šibkih« žensk. Večina je bila mladih, revnih, vdov, brezdomnih, »nepreskrbljenih« in »lahkih žensk«, ki so veljale za nemoralne in zato problem družbe. Nekatero so bile tudi iz posebej premožnih družin. Med nežnimi, poslušnimi, neambicioznimi, pohlevnimi in ubogljivimi ženskami so se tako znašle slikarke, kiparke in druge »neukrotljive« umetnice; Camile Claudel, kiparka in intimna prijateljica Augusta Rodina, je v azilu preživela polovico svojega življenja.

Bolezen in ženska sta bili v razumevanju ljudi tesno povezani. Slavna nemška zgodovinarica Gisela Bock je zapisala, da je bila za to, da se je ustvarilo tako veliko napačnih podob o ženskah, potrebna močna propagandna mašinerija, ki so jo dolgo 19. stoletje poganjali različne znanstvene discipline in mediji.

Zaradi teh zgodovinsko utrjenih predsodkov ženske večinoma dosežejo nižje položaje v hierarhiji poklicev kot moški, saj jih ovirajo okoliščine, kot sta fenomen »steklenega stropa« in »lepljivih tal« ter skrbstveno, gospodinjsko in negovalno delo, ki naj bi ga ženske opravljale zaradi »naravne poklicnosti«. Ospoljena neenakost se kaže tako, da prejemajo ženske na enakih delovnih mestih in za isto delo nižje plačilo (v Sloveniji je to med 8 in 10 odstotki), na koncu poklicne poti pa prejmejo nižjo pokojnino. Pokojninska vrzel, ki je v Sloveniji 24-odstotna, je povezana z ženskim samoumevnim skrbstvenim delom (bolniškimi odsotnostmi) in plačnimi neenakostmi. Zaradi součinkovanja omenjenih dejavnikov ima Slovenija eno od najvišjih stopenj revščine med ženskami, ki so starejše od 75 let,

9 Prim. Darja Zaviršek, *Ženske in duševno zdravje: o novih kulturah skrbi* (Ljubljana: Visoka šola za socialno delo, 1994).

10 Michel Foucault, *Zgodovina norosti v času klasicizma* (Ljubljana: Založba *cf., 2018).

v državah Evropske unije.¹¹ Nasilje in spolne zlorabe, ki so prav tako ospoljene – in njune dolgotrajne posledice –, še dodatno pripomorejo k družbeno konstruiranim razlikam med spoloma.¹²

SPECIFIČNA PODROČJA RAZISKOVANJA OSPOLJENE PERSPEKTIVE PRI LJUDEH S SENZORNIMI OVIRAMI

Utrjenost podob, predstav in pričakovanj

Zgoraj zapisano je pomembno za to, da razumemo, zakaj so se zdeli tudi moški z ovirami, vključno s tistimi s senzornimi ovirami, simbolno podobni ženskam in ne moškim, saj so njih videli kot krepke, zdrave, močne in odločne. Moški z ovirami so bili pogosto dojeti kot »nemoški« ali »poženščeni« moški in »šibki« ljudje in zato bolj podobni prevladujočim podobam o ženskah in otrocih.

Obstajale so tudi druge razlike, o katerih ni ustreznih raziskav. Moški s fizičnimi in senzornimi ovirami so si pogosteje kot ženske našli partnerico in ženo, saj je prevladovalo prepričanje, da bo za moškega z ovirami skrbela ženska, obratno pa se ni pričakovalo. Tako ospoljena prepričanja je mogoče srečati še danes; moški, ki ima partnerico na vozičku ali je drugače ovirana, se zdi »čuden«, »ubogi« ali pa »svetnik«, saj opravlja skrbstveno delo, medtem ko je ženska skrb za moškega z ovirami bolj samoumevna. V enem od pogovorov je ženska z ovirami vida povedala, da so neznanci njenega moža videli praviloma kot njenega brata ali spremljevalca in da je vzbudilo presenečenje, ko je povedala, da je to njen mož. Moškim, ki opravljajo »žensko« skrbstveno delo, se ljudje včasih tudi posmehujejo, saj gre za opravila, ki so bila zgodovinsko necenjena, nekoč imenovana »babja dela«.¹³

Podobno so pripovedovali senzorno ovirani starši. Biološko mamo s senzorno ali fizično oviro so ljudje v obdobju socializma in tudi kasneje, dojemali kot sorodnico ali znanko otroka, za neovirano osebo asistentko pa so menili, da je mama. Starši z ovirami so deležni pomilujočih ali karajočih pogledov (»ubogi otrok, kako bo trpel«), saj so hendikepizem in ospoljene podobe normalnosti trdno zapisane v posameznikovem dojetju sveta.

11 Darja Zaviršek, »Součinkovanje revščine, prekarnosti in zdravja na spretnosti odraslih: intersekcijnska perspektiva,« v: Petra Javrh, ur., *Spretnosti odraslih* (Ljubljana: Andragoški center Slovenije, 2018), 101–15.

12 Prim. Zaviršek, »Razkrivati prikrito.«

13 Irena Destovnik, *Moč šibkih. Ženske v času kmečkega gospodarjenja* (Klagenfurt/Celovec: Drava, 2002).

Strokovnjak na področju senzornih ovir Stane Košir je sicer zapisal, da se »95 % gluhih ljudi poroči z gluhim partnerjem«,¹⁴ a tudi ob tem podatku ni mogoče sklepati o razlikah med ženskami in moškimi.

Vprašanje dela in zaposlitve

Umanjkajo tudi raziskave, ki bi razkrile, kakšen je bil položaj ljudi s senzornimi ovirami na področju dela in zaposlovanja. V obdobju kmečkega gospodarjenja in tudi še med obema vojnama, ko produkcija in reprodukcija nista bili povsem ločeni sferi dela, so imele ženske pomembno vlogo pri družinskih in kmečkih opravilih; bile so nepogrešljiva delovna sila. Irena Destovnik je pokazala, da so ženske, kljub delitvi del na »ženska« in »moška«, opravljale tako »ženska«, gospodinjska in skrbstvena dela kot »moška« dela (na polju, pri živini in v gozdu), moški pa samo »moška«, kar je opredelila kot enosmerno prekoračitev.¹⁵ Neodgovorjeno pa ostane vprašanje, kakšna je bila vloga ljudi s senzornimi ovirami in kakšne so bile razlike glede na spol.

Moškim z ovirami je bilo, kot to izpričuje že zgodovina pojma »invalid«, zgodovinsko namenjeno več pozornosti in več sredstev; ti so bili predvsem po prvi svetovni vojni, še bolj pa po drugi, uporabljeni skladno s tedanjimi medicinskimi in rehabilitacijskimi koncepti. Za podkrepitev tega gledanja vzemimo raziskavo Omejec in Zupanič Slavec,¹⁶ ki navajata dva zakonska dokumenta iz leta 1921, »Uredbo o začasni pomoči invalidom in rodbinam padlih vojakov« in »Zakon o začasni pomoči invalidom in rodbinam padlih, umrlih in pogrešanih vojniki kakor tudi nekaterih civilnih vojnih žrtev«; oba naj bi zagotavljala zaščito vojnim invalidom bodisi z brezplačnim zdravljenjem, z umetnimi protezami ali tako, da so se usposobili za pridobitno delo ali jim je bila omogočena pravica za prodajo srečk in tobaka in brezplačnih voženj z vlakom. Vladajoči diskurz se je osredotočal na to, kako moškim povrniti vsaj nekaj ekonomske samostojnosti in osebnega dostojanstva, o ženskah z ovirami ali o ljudeh, ki so bili rojeni z ovirami, pa ni bilo govora.

Ena od izjem je bila medvojna raziskava evgenika in antropologa Božidarja Škerlja iz leta 1933, ki je opazil, da je v pomožni šoli Janeza Levca v Ljubljani precej manj deklic kot dečkov, da prihajajo deklice v pomožno šolo slabo hranjene in da jih je bilo »pod normalo vsaj 75 %«. ¹⁷ Ospoljene razlike je tudi ustrezno interpretiral, kar je bilo nenavadno za tedanji čas:

14 Stane Košir, ur., *Sluh: naglušnost in gluhost* (Ljubljana: Zveza gluhih in naglušnih Slovenije, 1999), 48.

15 Destovnik, *Moč šibkih*, 45.

16 Omejec in Zupanič Slavec, »Državna zaščita vojnih invalidov,« 208.

17 Božo Škerlj, »Socialno-antropološka študija k vprašanju manjvrednega otroka,« v: *Pedagoški zbornik Slovenske šolske matice* (Ljubljana, 1933), 36.

Izključeno pa to ni, da se starši v nadi, da bodo otroku koristili, prej odločijo dati dečka na pomožno šolo nego deklico. Številčna razlika med spoloma pa je tako velika, da ne more biti le slučajna. [...] Sina je treba rešiti za samostojno delo, pri hčerki se to mnogim staršem ne zdi tako važno in morda jo pustijo na redni šoli ponavljati po 2 in 3 leta en razred.¹⁸

Zaradi ospoljene perspektive staršev pa tudi strokovnega osebja je bila torej večja verjetnost, da se bodo šolali dečki z ovirami kot deklice; ovirano dekle se lahko vedno »uporabi« pri skrbstvenih in gospodinjskih opravilih.

Podobne podatke omenja tudi Mojca Šorn,¹⁹ ki je ob pregledu statističnih podatkov Ministrstva za socialno skrbstvo Ljudske republike Slovenije ugotovila, da je bilo po končani drugi svetovni vojni v Sloveniji 150–200 slepih otrok do štirinajstega leta, od tega je bilo več dečkov kot deklic (90–120 dečkov in 60–80 deklic). Otrok in odraslih nad štirinajstim letom starosti pa je bilo 900–1000, in sicer 500–600 moških in 400 žensk. Ti podatki dokazujejo, da se je senzorna ovira vida slabše razpoznavala med deklicami in ženskami kot med dečki in moškimi in da so k temu prav gotovo prispevala ospoljena pričakovanja. Življenje deklic in žensk je bilo manj pomembno in so lahko kljub oviranosti opravljale gospodinjska in skrbstvena dela.

Po vojni, v šolskem letu 1947/48, je ista raziskava povzela tudi razlike med dečki in deklicami s senzornimi ovirami, ki so se učili igranja glasbenih inštrumentov, kjer se nam izrisuje pričakovana razlika; ker se je od dečkov pričakovalo več, jih je tudi več igralo enega od inštrumentov: »Violino se je učilo sedem dečkov in ena deklica, klavir so se učili štirje dečki in tri deklice, orglice šestnajst dečkov in enajst deklic, citre tri deklice in harmoniko pet dečkov.«²⁰ Čeprav so vsi otroci, ki so živeli v zavodu za slepe, morali pomagati pri hišnih delih, je bilo ospoljeno razlikovanje videti takole: »Vsi so pomagali pri čiščenju parketa v učilnicah in spalnicah, dekleta so pomagala v pralnici pri pranju perila in v kuhinji pri pomivanju posode.«²¹

Tu in tam zasledimo tudi razprave o slabem ekonomskem položaju ljudi z ovirami, vendar ne glede razlik med spoloma, saj se je med obema svetovnima vojnama predpostavljalo, da so ženske tako ali tako večinoma odvisne od očetov in možev, moška mezda pa naj bi bila dovolj za vzdrževanje družine. Mogoče je sklepati, da je bil ekonomski položaj ljudi z ovirami večinoma slabši od položaja večinskega prebivalstva, saj so bili redkeje zaposleni, zasedali so slabše plačana

18 Ibidem, 70.

19 Mojca Šorn, »Slepi in slabovidni v Sloveniji od okupacije do šestdesetih let 20. stoletja,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 85, št. 1 (2021): 91.

20 Ibid., 97.

21 Ibid

delovna mesta ali celo najslabše plačana delovna mesta; večina ni bila zaposlenih. Kasneje pa so imeli ljudje s senzornimi ovirami dodatne življenjske stroške, povezane z oviro (plačevanje baterij za slušne aparate, plačevanje dodatnih prevozov, spremljevalcev, naprav, ki naj kompenzirajo oviranost).

V obdobju socializma je veljalo, da je delo tudi neke vrste »zdravilo« za psihične težave. Vida Tomšič, arhitektka socialne politike, je pomen dela posebej povzdigovala. Menila je, da se v Ameriki ljudje prepogosto samo pogovarjajo, razglabljajo o vseh mogočih samoumevnih problemih in da ljudje prevečkrat obiščejo psihiatra. Zato je zapisala: »V naši sredini pa se mi zdi, da je v takih primerih pri otrocih in starših, pri starejših in mladih ključ za razreševanje njihovih konfliktov v odnosu do dela – delo zdravi, delo človeka dviga. Pojave težkih osebnih konfliktov bi morali poskušati reševati tako, da bi našli za človeka primerno delo.«²²

Čeprav je že leta 1970 Zakon o zaposlovanju slepih invalidnih oseb SRS²³ določal, da so »delovne in druge organizacije dolžne na izpraznjena in novo odprta delovna mesta telefonistov v prvi vrsti zaposlovati slepe invalidne osebe, ki so usposobljeni za delovna mesta, če izpolnjujejo tudi vse ostale splošne pogoje za delo iz prvega odstavka 20. člena temeljnega zakona o delovnih razmerjih« (člen 1),²⁴ ni podatkov, koliko žensk je dejansko dobilo takšno zaposlitev. Telefonisti z okvaro vida so imeli z ustrežno poklicno izobrazbo zagotovljeno prednost pred neoviranimi posamezniki, a pomembno bi bilo ugotoviti, koliko žensk za razliko od moških je v resnici dobilo zaposlitev. Kasneje je Zakon o usposabljanju in zaposlovanju invalidnih oseb SRS iz leta 1976 določal, da so v podjetjih, vključno z zasebnimi delodajalci, »dolžni zagotavljati možnosti za zaposlitev invalidnih oseb« (člen 14).²⁵ V členu 17 je bilo zapisano: »Nezaposlena invalidna oseba ima prednost pri zaposlitvi na prostem delovnem mestu, za katero se je prijavi več oseb, če njene strokovne in druge sposobnosti ustrezajo zahtevam prostega delovnega mesta.«²⁶ Kljub temu zaposlitve ni bilo enostavno najti in nerešeno ostaja vprašanje, kako težko je bilo ženskam.

22 Vida Tomšič, *Družina v naši družbi* (Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, 1962), 14.

23 »Zakon o zaposlovanju slepih invalidnih oseb,« *Uradni list Socialistične republike Slovenije*, št. 12/1970 (1970).

24 Ibid.

25 »Zakon o usposabljanju in zaposlovanju invalidnih oseb,« *Uradni list Socialistične republike Slovenije*, št. 18/76 (1976).

26 Ibid.

Ženske kot skrbnice in negovalke oviranih v institucionalnih okoljih

Tudi na tem področju ospoljena perspektiva praviloma ni bila reflektirana. Omejec in Zupanič Slavec omenjata seznam del, za katera so se med obema svetovnjima vojnama usposabljali vojni invalidi, ženske pa so bile omenjene le kot skrbnice »invalidov« in ne kot tiste, ki so bile tudi same ovirane: »Priložnost za zaposlitev so dobila tudi dekleta, katerim so ponujali izobrazbo in delavno mesto negovalnega osebja.«²⁷

Institucionalizacijo ljudi z ovirami v obdobju socializma je treba razumeti tudi v kontekstu tedanje politike spolov, ki je temeljila na načelu univerzalne zaposlenosti žensk. Veliki zavodi za ljudi z ovirami, pogosto delujoči na ruralnih, odmaknjenih območjih, so bili priročen način zagotavljanja zaposlovanja predvsem za ženske iz lokalnega okolja. Socialnovarstveni zavodi potemtakem niso poskrbeli le za ljudi z ovirami, ki niso mogli skrbeti sami zase in niso mogli delati, so bili večkrat odvisni od alkohola in so zato izgubili zaposlitev ali pa bili travmatizirani zaradi preživetih dogodkov in so se sami brez podpore težko znašli, temveč tudi za to, da so se odprla nova delovna mesta za ženske, ki bi sicer ostajale doma in včasih tudi same skrbele za ovirane svojce. Zavode, v katerih je živelo več sto ljudi, so vodili kot industrijske obrate (urnik, izmene za delavce). Pokroviteljstvo, nadzor in skrb za materialno preživetje so bile njihove osrednje značilnosti. Hendikepirana oseba ni bila niti subjekt pravic niti človek z življenjskim potekom.²⁸ Institucionalizacija na področju socialnega varstva za ljudi z velikim obsegom potreb in brez ekonomske in socialne podpore svojcev je bila sprejeta kot del družbene modernizacije in biooblasti, možnosti za druge oblike podpore v skupnosti pa ni bilo. Srečanja s svojci so bila redka, saj ti pogosto niso imeli finančnih možnosti, da bi otroke, mlade in kasneje odrasle redno obiskovali. Še več, socialna delavka Mara Bevčič je omenjala, da so otroke z okvaro sluha, ki so živeli zunaj Ljubljane, iz njihovih družin namestili v rejniške družine, da so lahko obiskovali vrtec in individualne slušne vaje v nekdanjem Centru za rehabilitacijo sluha in govora v glavnem mestu.²⁹

27 Omejec in Zupanič Slavec, »Državna zaščita vojnih invalidov«, 205.

28 Darja Zaviršek, *Skrb kot nasilje* (Ljubljana: Založba *cf., 2018).

29 Mara Bevčič, »Integracija slušno prizadetih otrok v osnovne šole« (diplomska naloga, Višja šola za socialne delavce, 1981), 38.

Zavod za gluhe in naglušne otroke v Ljubljani, 1950

Hrani: MNSZS, FS5367/8. Foto: Zvone Mahovič

Ospoljenost v socialnovarstvenih zavodih

Zastavlja se vprašanje, kako je ospoljena socializacija vplivala na dekleta in ženske, ki so bivale v zavodih, in kasneje na tiste, ki so želele študirati. Marino Kačič in Brane But sta se spominjala rigidnih pravil, ki so veljala v tedanjih institucijah, in pripovedovala, kako vztrajna sta morala biti, da jih je zdravstveno, rehabilitacijsko in izobraževalno osebje v institucijah poslušalo. Enemu je uspelo, da so ga iz bolnice poslali na rehabilitacijo in v zavodu omogočili uporabo stacionarnega telefona v sobah uporabnikov; drugemu je uspelo, da je smel študirati, čeprav v osemdesetih letih prejšnjega stoletja nekateri profesorji osebi brez ostanka vida niso dovolili snemanja svojih predavanj.³⁰ Podobnih zgodb, ki bi jih pripovedovale ženske s senzornimi ovirami, nismo našli.

Otroci s senzornimi ovirami, ki so šolo obiskovali v socialnovarstvenih institucijah, so se v okviru stroge institucionalne rutine učili tudi vsakodnevnih opravil. V eni od osebnih zgodb se je ženska, rojena leta 1940, spominjala na ospoljeni delovni urnik v zavodu za slepe in slabovidne v Škofji Loki: »Potem je

30 Darja Zaviršek, »Človek s hendikepom mora vedno nekaj več pokazati, več narediti...: življenje s senzorno oviro v času socializma: spominjanje in pripovedovanje,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 65, št. 1 (2025): 125–48, pridobljeno 26. 4. 2026, <https://doi.org/10.51663/pnz.65.1.07>.

Zaposlovanje v invalidskih delavnicah za vojaške invalide v Šentvidu pri Ljubljani,
7. april 1955

Hrani: MNSZS, FS6334/8. Foto: Zvone Mahovič

bilo do dveh sprehajanje okoli hiš, če nismo punce pomivale posode. Ker nismo vse naenkrat pomivale, po dve in dve smo pomivale naenkrat. Potem smo imele punce štrikanje, fantje pa so se lahko učili; nismo smeli biti zunaj.«³¹

Gre za eno redkih omemb razlik med deklicami in dečki, saj so bile razlike tako samoumevne, da se jih ljudje večinoma niso spominjali.

Da bi ugotovili, kako so ospoljena socializacija in ospoljena pričakovanja njih samih in strokovnega osebja vplivala na njihov življenjski potek, bi bilo treba ugotoviti, koliko žensk s senzornimi ovirami je končalo visokošolsko izobrazbo in ali so bile zaposlene ter kje. Koliko deklet je imelo priložnost usposabljanja

31 Ibid., 138.

za fizioterapevtko maserko v Beogradu, kamor so do konca šestdesetih let iz Slovenije pošiljali, kot je povedal moški s senzornimi ovirami, »sposobnejše«?³² Zato je dragoceno spominjanje ženske brez ostanka vida, ki je bila rojena leta 1938 in se je spominjala, da so očetu sicer predlagali, da bi dovolil, da bi odšla na brezplačni študij telefonistke v Beograd, a je oče to zavrnil, ko so mu rekli, da bo moral priskrbeti denar za obleko (*»Je rekel, da me ne bo oblačil. In tako nisem šla nikamor.«*). Gospa je kasneje opravljala težka fizična dela.

Družinsko in intimno življenje

Še redkeje zasledimo raziskave, ki bi razkrivale ospoljene razlike v družinskem in intimnem življenju. Manjša kvalitativna raziskava socialne delavke Eve Kovačič,³³ v katero je zajela tudi ženske z okvarami vida, razkriva težke spomine mater na materinstvo v osemdesetih letih prejšnjega stoletja in še po letu 1991. Ženske so se spominjale zavračajočih pogledov večinskega prebivalstva in tega, kako jih je zdravstveno osebje odvrčalo od materinstva. Spominjale so se evgenične atmosfere, ki naj bi rojevanje žensk s senzornimi ovirami čim bolj onemogočila (s pogovori, prepričevanjem, zagotavljanjem, da bo senzorna ovira matere kvarno vplivala na otroke, ipd.).

Še posebno so se spominjale popolnega umanjkanja podpornih storitev, ki bi jim pomagale pri uspešni in varni skrbi za otroke. Nikjer ni bilo navodil o tem, kako ravnati v času poroda. Strokovno osebje ženskam s senzornimi ovirami ni zaupalo, zato se je zdravstveno osebje večkrat zateklo k uporabi prekomernih posegov (na primer *»preventivni carski rez«*). Matere s senzorno okvaro vida, ki so bile v času raziskave stare med 55 in 62 let, so se spominjale:

Preden sem imela otroke, me je skrbelo, kako jim bom brala pravljice; potem sem spoznala, da se lahko pravljico naučim na pamet in jim jo pripovedujem; ali pa si jo preprosto izmislim.³⁴

Ko sem popolnoma izgubila vid, je bila moja edina skrb, da ne bom mogla dvigniti sina, ko bo to potrebno; moj mož je večinoma delal ponoči.³⁵

32 Ibid.

33 Eva Kovačič, »Vpliv fizičnih in senzornih ovir na starševstvo iz perspektive staršev in socialnih delavk: primer Zasavja« (diplomska naloga, Fakulteta za socialno delo, 2019), pridobljeno 10. 3. 2026, <https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?lang=slv&id=109495>.

34 Kovačič, »Vpliv fizičnih in senzornih ovir na starševstvo iz perspektive staršev in socialnih delavk: primer Zasavja.«

35 Ibid.

Bilo bi tako lepo imeti prevoz, da bi te nekdo prišel iskat in te odpeljal tja, kamor moraš, a tega ni.³⁶

Takrat bi potrebovala praktično pomoč: da bi nekdo šel z mano k zdravniku ali izpolnil dokumente za otroški dodatek; ni bilo lahko.³⁷

Ko sem se ločila, sva s hčerko ostali sami. Takrat sem še imela nekaj vida, a ko je začela hoditi v šolo, sem ga popolnoma izgubila, in to je bila kriza. Ni bilo nobene sistematične pomoči s strani socialnih služb ali organizacije za slepe, ničesar. Hotela sem plačati za pomoč in nisem hotela biti odvisna od dobre volje sosedov in sorodnikov. Počutila sem se manjvredna.³⁸

Materinstvo žensk z ovirami je v socializmu pa tudi kasneje pomenilo transgresijo normativnih predstav o starševstvu; ženske z ovirami naj bi bile nezmožne za rojevanje otrok in grožnja otroku. Zato so se matere in očetje pogosto počutili dolžne pojasnjevati in ljudem brez oviranosti zagotavljati, da imajo ustrezne starševske sposobnosti, da bi se ubranili denormalizacije; včasih so se počutili, kot da jih zdravstveno in socialnovarstveno osebje »opazuje« in »presoja«, ali so dovolj dobri starši. Matere so pripovedovale, da so bile ponosne nase in na svoje otroke, saj so se zavedale, da gre za poseben odnos, ki ga večinska družba ni podpirala. Ena od žensk je povedala:

Vid sem izgubila počasi, kar je bilo dobro, saj sem se počasi prilagodila. Zdi se mi, da nas je moja oviranost zbližala. Kljub temu sem ves čas razmišljala, kaj storiti, da bi bila čim boljša mama. [...] Stvari smo reševali na svoj način, pomagali smo si; zaupala sem ji in ona je zaupala meni, in vse je potekalo dobro.³⁹

Ženske s senzornimi ovirami so morale izumljati in preizkušati različne načine, kako skrbeti za otroka, biti z njim povezane, brez vzornikov, učbenikov ali javnih razprav, ki bi jim pri tem pomagali. Starejša ženska z okvaro sluha, ki je imela otroka v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, je pripovedovala o svoji izkušnji skrbi za dojenčka. Na svoje in dojenčkovo zapestje je privezala vrvico; ko je otrok začel jokati in ga sama ni slišala, je jok zaznala kot otrokov gib, premikanje telesa. S trpkostjo je pripovedovala, da ni bilo mogoče dobiti naprav, ki zaznavajo otrokov jok in jih danes uporabljajo ljudje s senzornimi ovirami (osebni pogovor, 1997).

36 Ibid.

37 Ibid.

38 Ibid.

39 Ibid.

Nekatere matere so tudi povedale, da si želijo, da bi jih otroci videli kot sposobne in samostojne, ne pa kot tiste, ki jih drugi ves čas nadzorujejo in podpirajo, tudi če gre za bližnje osebe, kot je mož ali partner. Nekatere ženske so izrazile zaskrbljenost, da njihov otrok ne bo imel vseh možnosti, ki jih imajo drugi otroci; želele so si, da bi svojim otrokom lahko omogočile »iste stvari«, kot so jih deležni otroci neoviranih staršev (vsaj v idealnih predstavah ljudi o idealni družini in otroštvu).

Takoj po tem, ko sem popolnoma izgubila vid, sem si želela le, da to ne bi čustveno prizadelo moje hčerke, da je okolje ne bi obravnavalo drugače. Potem sem upala, da bo uspešna v šoli, da bo imela lepo prihodnost, da bo srečna, da moja slabovidnost ne bo pokvarila njenega življenja. Kljub moji slabovidnosti in temu, da nisem imela avtomobila, smo veliko potovali; nikoli nisem hotela, da bi bila moja hči prikrajšana za kaj. Odhajali smo na morje, v gore, na enodnevne izlete.⁴⁰

Nekatere matere je bilo strah, da bi bili njihovi otroci diskriminirani zaradi njihove oviranosti, pri nekaterih se je izražala žalost zaradi izgubljenih priložnosti:

Ko sedaj pogledam nazaj, pomislim, kako koristno bi bilo imeti osebo, ki bi otroke peljala na drsanje, smučanje ali rolanje. Da bi otroci imeli priložnost doživeti vse. [...] Bilo bi super, če bi lahko sodelovala pri teh dejavnostih. Na žalost ni vsak sposoben dajati navodil slepi osebi. Na primer, če bi drsala, kako naj se ustavim, če bi pred mano padel otrok, da ga ne poškodujem. A z veseljem bi naučila nekoga, kako mi lahko pomaga.⁴¹

Ženske so redko omenjale svoje lastne izkušnje diskriminacije; raje so govorile o moči, odpornosti in ponosu, ki ga čutijo kot matere.

Nasilje in spolne zlorabe

Področje, kjer je ospoljena perspektiva izjemnega pomena, je nasilje nad ljudmi s senzornimi ovirami. Številne raziskave dokazujejo, da je spolnega in fizičnega nasilja nad otroki in odraslimi z ovirami več kot nad neoviranimi in da je ospoljeno.⁴² Deklice in ženske doživijo največ nasilja in zlorab. Ko gre za otroke s senzornimi ovirami, ti pogosto nasilneža ne slišijo in ne vidijo in se zlorab najtežje ubranijo. Posledice so hude in pri otrocih, ki so bili zlorabljeni v zgodnjem

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid.

⁴² Darja Zaviršek, »Nasilje nad ženskami z gibalnimi, senzornimi in intelektualnimi ovirami: patologizirana resničnost,« v: Vesna Leskošek et al., ur., *Nasilje nad ženskami v Sloveniji* (Maribor: Aristej, 2013): 133–58.

otročtvu, se lahko pojavijo intelektualne ovire. Otrok ne razume, kaj se dogaja, je ustrašovan in prestrašen, zato se vse bolj umika v svoj svet in je omejen v kognitivni rasti in vrstniškem sodelovanju. Značilnost nasilnežev je, da otroka, kolikor je mogoče, osamijo, ga nadzorujejo in tako preprečujejo razkritje; pri otroku z diagnozo postane razkritje skorajda nemogoče. Izobraževalno in socialnovarstveno osebje si praviloma z diagnozo »razloži« otrokovo obnašanje (je neprilagojen, agresiven, depresiven, nenavaden, z izzivalnim vedenjem, čustveno in vzgojno neprilagojen ipd.). Otrok postane »drugačen«, ker je doživel strahotne stvari, ki jih ne bi smel doživeti.

Brown in Harris, ki sta konec 70. let prejšnjega stoletja naredila odmevno raziskavo o tem, kako vsakdanje življenje vpliva na razvoj depresije, tedaj še nista upoštevala, da tudi nasilje in spolne zlorabe vplivajo na razvoj depresije in da je po ocenah nekaterih dve tretjini žensk s težjimi psihiatričnimi diagnozami žrtev zlorab v otroštvu.⁴³ Psihatri žensk o nasilju praviloma niso spraševali in tudi, ko so te spregovorile, niso vedeli, kako se nanj ustrezno odzvati: »Zakaj niste prej povedali?« Ženske so na to večkrat odgovarjale takole: »Ker me ni nihče vprašal!«, »Ker mi ne bi verjeli!« ali pa »Ker me je bilo preveč sram!«⁴⁴

Tam, kjer je nasilje nad deklacijami in ženskami normalizirano kot del tradicije in obrednih praks, postane tudi del družbenih determinant, ki vplivajo na zdravje žensk, in se med otroki in ženskami s senzornimi ovirami premalo upošteva. Posledica nasilja so včasih telesne, senzorne in celo intelektualne ovire (po zlomih, udarcih, pretresu možganov ipd.), dolgotrajne bolezni (vnetje mehurja, ledvic, zvišan krvni pritisk, bolezni srca in ožilja ipd.) in težave v duševnem zdravju. Slavna pisateljica Virginia Woolf je naredila samomor, stara 59 let, saj ni mogla okrevati po dolgoletni bratovi spolni zlorabi. Nekajkrat je bila institucionalizirana v norišnico. Preden je zabredla v reko (pogost način usmrtnitve za ženske pred uporabo psihofarmakov), je možu pustila pismo, v katerem je napisala, »zagotovo čutim, da se mi bo spet zmešalo«. Ko je bila mlada, so ji populili zobe, saj so verjeli, da je duševna bolezen povezana z infekcijo zobovja,⁴⁵ še ena od brutalnih oblik zdravljenja »histeričark«. ⁴⁶ Psihologinja Phyllis Chesler⁴⁷ je bila med prvimi, ki je že leta 1985 v svoji odmevni knjigi o ženskah in duševnem zdravju zapisala, da zdravnike in psihiatre vodijo ospolnjeni stereotipi in da na njihove diagnostične odločitve vpliva spolni binarizem.⁴⁸

43 George W. Brown in Tirril Harris, *Social Origins of Depression: A Study of Psychiatric Disorder in Women* (London: Tavistock, 1978).

44 Zaviršek, *Ženske in duševno zdravje*.

45 Od tod rahla grimasa okoli ust, ki jo lahko vidimo na starejših fotografijah.

46 Laqueur, *Making Sex*, 1992. Zaviršek, *Ženske in duševno zdravje*.

47 Phyllis Chesler, *Women and Madness* (New York: Palgrave, Macmillan, 2005).

48 Verjetje, da so ljudje naravno razdeljeni na moške in ženske, med njimi obstajajo naravne razlike v čustvovanju, delitvi dela in vzgoji otrok.

TEORETSKI SKLEPI

Iz vsega povedanega izhaja nekaj teoretskih sklepov, katerih namen je spodbuditi raziskovanje o ljudeh s senzornimi ovirami z upoštevanjem ospoljene perspektive.

Prvič, pogosto se pojavljajo posplošeni sklepi, ki spregledajo razlike med ljudmi z ovirami, saj so vrste oviranosti zaradi hierarhije ovir vplivale na družbene statute posameznic in posameznikov. »Invalidi« niso imeli enakega ekonomskega, socialnega in simbolnega statusa. Nekateri posamezniki in posameznice z ovirami so se zdeli med obema svetovnima vojnama in v obdobju socializma bolj »zaslužni« pomoči; posebej zaslužni so bili »invalidi vojne« in »delovni invalidi«. ⁴⁹ Tisti, ki se v obdobju socializma niso usposobili za delo, so imeli socialni status »večnih otrok«. ⁵⁰ Večini je bila odvzeta poslovna sposobnost, zdeli so se nezmožni samopresoje, samostojnega življenja in samodeterminacije.

Drugič, zgodovinske razprave za obdobje socializma pogosto nihajo med glorifikacijo in zgodovinskim revizionizmom. Prva pripisuje poseben pomen razvejani mreži socialnovarstvenih institucij in dokumentom, ki so na deklarativni ravni poudarjali poseben položaj, ki naj bi ga v socialistični družbi imeli »invalidi«. Drugi socialističnemu obdobju odrekajo kakršno koli modernizacijsko in humanizacijsko moč ⁵¹ in s tem spregledajo, da je kljub skromnim ekonomskim sredstvom, namenjenim za socialno področje, predvsem po letu 1970, ⁵² socialistično invalidsko varstvo obsegalo financiranje institucionalnega varstva in šolanja, razvoj posebnih šol, invalidskih delavnic in invalidskih društev. Socialistična oblast je v Jugoslaviji in Sloveniji kmalu po koncu vojne poskrbela za socialno zaščito otrok in odraslih z različnimi ovirami, kar je bilo razumljeno kot pomemben del družbene modernizacije na socialnem področju. »Skrb za invalide« je bila utemeljena na medicinski paradigmi, z ostanki bolj ali manj zakritih evgeničnih prepričanj in s presojo, da je prostorska segregacija za otroke in odrasle, ki ne morejo živeti doma, za njih najboljša rešitev, do česar je danes potrebna kritična distanca. ⁵³

Tretjič, zgodovinske študije poudarjajo prelome, tistega po drugi svetovni vojni, nato v devetdesetih letih prelom z enostrankarskim sistemom, kontinuitete pa so pogosto spregledane. Po narodnoosvobodilni vojni je nova država nasledila

49 Zveza komunistov Jugoslavije, *Sedmi kongres Zveze komunistov Jugoslavije* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1958), 123.

50 Darja Zaviršek, »The Struggle for Humanity: Deinstitutionalization of the Post-Yugoslav Space in a Historic Perspective,« *Problems of Post-Communism* 72, št. 3 (2025): 273–83.

51 Prim. Darja Zaviršek, *Socialno delo prepotrebno in vedno nebodigatreba: Socialno delo v socialistični Jugoslaviji in Sloveniji 1952–2025: avtorska razstava* (Ljubljana: Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije, 2025).

52 Prim. Marta Rendla, »Kam ploveš standard?«: *Življenjska raven in socializem* (Ljubljana: Inštitut za novejšjo zgodovino, 2018).

53 Prim. Zaviršek, »'Človek s hendikepom mora vedno nekaj več pokazati.'«

Dom za ljudi z ovirami, Ljubljana, 8. december 1963

Hrani: MNSZS, MC631203/43. Foto: Marjan Ciglič

mrežo socialnovarstvenih institucij in jo je še dogradila.⁵⁴ Konec socialističnega sistema zaznamuje predvsem kontinuiteta z zakasnelo dezinstucionalizacijo in uvajanjem počasnih sprememb.⁵⁵

Četrtič, ugotovitve raziskav se razlikujejo glede na to, ali se raziskovalke in raziskovalci osredotočajo na osebne pripovedi posameznic in posameznikov s senzornimi ovirami ali se naslanjajo predvsem na institucionalno dokumentacijo šolskih in socialnovarstvenih institucij za otroke in odrasle z ovirami; slednja je poudarjala predvsem napredek, razvoj in dobro institucionalno skrb, pravic, individualnih potreb, želja in samoodločbe pa se ne dotakne.⁵⁶ Ker večina institucionalnih dokumentov ni vsebovala ospoljene perspektive, bi jih bilo treba dopolniti z ustnimi pričevanji, vsaj za obdobje socializma.

54 Prim. Dunja Dobaja, »Otroci s posebnimi potrebami v Sloveniji (1918–1990): od segregacije do integracije,« *Družboslovne razprave* 38, št. 101 (2022): 120.

55 Darja Zaviršek, »Delayed Deinstitutionalisation in Post-Socialism,« *European Journal of Social Work* 20, št. 6 (2017): 834–45, pridobljeno 26. 4. 2026, <https://doi.org/10.1080/13691457.2017.1344623>.

56 Darja Zaviršek, *Hendikep kot kulturna travma* (Ljubljana: *cf., 2000). Darja Zaviršek, »Disabled Women Everyday Citizenship Rights in East Europe: Examples from Slovenia,« v: Jasmina Lukić, Joanna Regulska in Darja Zaviršek, ur., *Women and Citizenship in Central and Eastern Europe* (Aldershot: Ashgate, 2006), 62–87. Darja Zaviršek, »Anthropology, Social Work and Disability Studies: Researching Diversity in Eastern Europe,« v: Magnas Treiber, Nicolas Griessmeier in Christian Heider, ur., *Ethnologie und Soziale Arbeit: Fremde Disziplinen, gemeinsame Fragen?* (Opladen, Berlin, Toronto: Budrich UniPress, 2015), 107–32.

Petič, ljudje z ovirami so bili ugledani praviloma kot brezspolni; socialistična država je sicer deklarativno izenačila moške in ženske, dejansko pa se je ohranjala ospoljene predstave. Ženske so bile trojno obremenjene.⁵⁷ Moška dominacija se je izkazovala med drugim tako, da so najpomembnejše položaje zasedli večinoma oni, moškocentričnost v raziskavah, kjer so raziskovalci in raziskovalke pri pisanju ves čas uporabljali moško spolno obliko, pa je ohranila nerazpoznavno razliko med spoloma. Nekatere pomembne pionirke s področja podpore in načrtovanja skrbi za ljudi s senzornimi ovirami, kot je bila na primer Franica Vrhunc, pa so bile »izbrisane« iz pisane zgodovine.⁵⁸ Nerazlikovanje socialne kategorije spola je privedlo do tega, da je bila ženskost subsumirana kot izjema pod dominantno in občo moškost (»drugi spol«, kot je to poimenovala Simone de Beauvoir leta 1948), ki je ostajala raziskovalna norma. Tako je iz dosedanjega raziskovanja večinoma umanjala ospoljena perspektiva.

ZAKLJUČNE MISLI IN NEODGOVORJENA VPRAŠANJA

Več neodgovorjenih vprašanj dokazuje, da je nadaljnje raziskovanje na tem področju pomembno. Posebej se je treba osredotočiti na pregled razlik po spolu pri šolanju, bivanju v zavodih, dokončanju šolanja, razlik v pridobljeni izobrazbi in zaposlovanju. Upoštevati je treba tudi razlike na drugih področjih vsakdanjega življenja, kot sta družinsko in intimno življenje, vključno z vprašanjem nasilja in spolnih zlorab. Vsako vprašanje zahteva svoje lastno raziskovanje, saj so podatki o ospoljenosti redki ali jih sploh ni, vsi pa zahtevajo poglobljene interpretacije redko obstoječih virov.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

MNZZ – Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije:

Fototeka.

57 Prim. Nina Vodopivec, »Sem mati, delavka in gospodinja,« *Etnolog* 11, št. 1 (2001): 67–90, pridobljeno 15. 4. 2026, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-RGJW4Z33>.

58 Prim. Urška Lah, »Zavoda, ki tako lepo deluje na kulturnem področju, ne bomo ukinili!«: Izobraževanje slepih in slabovidnih v Gradcu, Kočevju in Ljubljani od leta 1914 do leta 1945,» *Prispevki za novejšo zgodovino* 65, št. 1 (2025): 31–52.

Literatura

- Bevčič, Mara. *Integracija slušno prizadetih otrok v osnovne šole*. Diplomaska naloga, Višja šola za socialne delavce, 1981.
- Bock, Gisela. *Ženske v evropski zgodovini*. Ljubljana: Založba cf*, 2014.
- Brown, George W. in Tirril Harris. *Social Origins of Depression: A Study of Psychiatric Disorder in Women*. London: Tavistock, 1978.
- Busfield, Joan. *Men, Women and Madness: Understanding Gender and Mental Disorder*. London: Macmillan, 1996.
- Busfield, Joan. *Mental Illness*. Cambridge: Polity Press, 2011.
- Chesler, Phyllis. *Women and Madness*. New York: Palgrave Macmillan, 2005.
- Darja Zaviršek, »Razkrivati prikrito, ponavljati povedano: od mesta dam do spletnih uporov. Spremna študija.« V: Caroline Emcke, ur. *Ja, pomeni ja in...*, 91–125. Ljubljana: Založba *cf., 2022.
- Destovnik, Irena. *Moč šibkih: Ženske v času kmečkega gospodarjenja*. Klagenfurt/Celovec: Drava, 2002.
- Iarskaia-Smirnova, Elena R. in Pavel Romanov. »Heroes and Spongers: The Iconography of Disability in Soviet Poster and Film.« V: Elena R. Iarskaia-Smirnova in Michael Rasell, ur. *Disability in Eastern Europe and the Former Soviet Union: History, Policy and Everyday Life*, 67–96. Abingdon in New York: Routledge, 2014.
- Laqueur, Thomas. *Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992.
- Omejec, Janja in Zvonka Zupanič Slavec. »Državna zaščita vojnih invalidov na Slovenskem po prvi svetovni vojni.« *Zdravniški vestnik* 85, št. 3 (2016): 204–12.
- Rendla, Marta. *'Kam ploveš standard?': življenjska raven in socializem*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018.
- Sumpf, Alexandre. *The Broken Years: Russia's Disabled War Veterans, 1904–1921*. Cambridge: Cambridge University Press, 2022.
- Šorn, Mojca, »Slepi in slabovidni v Sloveniji od okupacije do šestdesetih let 20. stoletja.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 85, št. 1 (2021): 87–103.
- Tomšič, Vida. *Družina v naši družbi*. Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, 1962.
- Vodopivec, Nina. »Sem mati, delavka in gospodinja.« *Etnolog* 11, št. 1 (2001): 67–90. Pridobljeno 25. 4. 2026. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-RGJW4Z33>.
- Zaviršek, Darja. »Anthropology, Social Work and Disability Studies: Researching Diversity in Eastern Europe.« V: Magnus Treiber, Nicolas Griessmeier in Christian Heider, ur. *Ethnologie und Soziale Arbeit. Fremde Disziplinen, gemeinsame Fragen?*, 107–32. Opladen, Berlin, Toronto: Budrich UniPress, 2015.

Zaviršek, Darja. »Človek s hendikepom mora vedno nekaj več pokazati, več narediti...: življenje s senzorno oviro v času socializma: spominjanje in pripovedovanje.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 65, št. 1 (2025): 125–48.

Zaviršek, Darja. »Delayed Deinstitutionalisation in Post-Socialism.« *European Journal of Social Work* 20, št. 6 (2017): 834–45. <https://doi.org/10.1080/13691457.2017.1344623>.

Zaviršek, Darja. »Disabled Women Everyday Citizenship Rights in East Europe: Examples from Slovenia.« V: Jasmina Lukić, Joanna Regulska in Darja Zaviršek, ur. *Women and citizenship in Central and Eastern Europe*, 62–87. Aldershot: Ashgate, 2006.

Zaviršek, Darja. »Nasilje nad ženskami z gibalnimi, senzornimi in intelektualnimi ovirami: Patologizirana resničnost.« V: Vesna Leskošek et al., ur. *Nasilje nad ženskami v Sloveniji*, 133–58. Maribor: Aristej, 2013.

Zaviršek, Darja. »Součinkovanje revščine, prekarnosti in zdravja na spretnosti odraslih: interseksijska perspektiva.« V: Petra Javrh, ur. *Spretnosti odraslih*, 101–15. Ljubljana: Andragoški center Slovenije, 2018.

Zaviršek, Darja. »The Struggle for Humanity: Deinstitutionalization of the Post-Yugoslav Space in a Historic Perspective.« *Problems of Post-Communism* 72, št. 3 (2025): 273–83.

Zaviršek, Darja. *Socialno delo prepotrebno in vedno neobdignatna: Socialno delo v socialistični Jugoslaviji in Sloveniji 1952–2025. Avtorska razstava*. Ljubljana: Muzej novejši in sodobne zgodovine Slovenije, 2025.

Zaviršek, Darja. *Ženske in duševno zdravje: O novih kulturah skrbi*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo, 1994.

Zaviršek, Darja. *Hendikep kot kulturna travma*. Ljubljana: Cf*, 2000.

Zaviršek, Darja. *Skrb kot nasilje*. Ljubljana: Založba /cf*, 2018.

Zveza komunistov Jugoslavije. *Sedmi kongres Zveze komunistov Jugoslavije*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1958.

Tiskani viri

Uradni list Socialistične republike Slovenije, 1970, 1976.